

Nyelvről és nyelvet érintő kérdésekről alkotott elképzelések az Új Szó lapjain 1949 és 1999 között¹

SZILÁRD SEBŐK

Concepts about Language and Language Issues in the Daily Új Szó
between 1949 and 1999

81`271

811.511.141`271

070(=511.141)(437.6)

316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: discourse, discourse analysis, beliefs about language, Socialist era, era after the Velvet Revolution, language cultivation, plurality of languages, bilingualism, mother tongue.

0. Bevezetés

Az a megállapítás, miszerint a beszéd és a gondolkodás egymást kölcsönösen meghatározza, nem nagyon szokta vita tárgyát képezni. A mindennapi életünkből is könnyű igazolni, hogy ez tényleg így lehet: az, ahogyan egy témáról gondolkodunk, meghatározza, hogy mit fogunk róla mondani, és az, amit a témáról mondunk vagy hallunk, a gondolkodásunkra vagy mások gondolkodására is hatással van. Ez pedig megint csak rányomja a bélyegét arra, hogy mi hangzik el a témával kapcsolatban, és így egy körkörös folyamat indul be (vö. Dolník 2010, 237. p.; Jäger–Maier 2009, 37. p.). A társadalomtudományokban – a nyelvészetet is beleértve – ezt a folyamatot szokás diskurzusnak nevezni. Beszélhetünk például – általában vett – politikai diskurzusról, ugyanezt leszűkíthetjük a szlovákiai politikai élet diskurzusára, vagy még szűkebbre szabva a kérdést: egyes törvények elfogadásával kapcsolatos politikai diskurzust is körülhatárolhatunk, de más további diskurzusokat is, attól függően, hogy mi az, amit kutatni szándékozunk.

Az itt olvasható tanulmányban én a nyelvről szóló diskurzust kutattam. Azt próbáltam meg feltérképezni, hogy a sajtóban milyen kérdések jelennek meg leggyakrabban a nyelv kapcsán, és hogy a feltett kérdésekre milyen válaszok születnek. Ezek felkuta-

1 A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az APVV-0689-12 számú *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku* c. APVV-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén és a Jyväskyläi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Központjában. Itt köszönöm meg Lanstyák Istvánnak a dolgozat korábbi változatához fűzött értékes észrevételeit és tanácsait, melyek több részletkérdés továbbgondolására készítettek. A munka nem jöhetett volna létre a Fórum Kisebbségkutató Intézet DigiTéka nevű digitalizált folyóirattára nélkül.

tásához az Új Szó napilap hasábjait választottam, mert érdemesnek tartottam megtudni valamit arról, hogy milyen az a kép, amelyet az újság a nyelvről közvetít, illetve – más szemzőgből kérdezve ugyanezt: – milyen az a kép, amelyet az olvasó kap a nyelvről. Ennek alapján ugyanis jobban megérthetjük az emberek nyelvről való gondolkodását is, és – még tovább lépve – azt is, hogy egyes nyelvpolitikai döntések vagy épp a beszélők mindennapi nyelvalakító tevékenysége mögött milyen elképzelések, meggyőződések húzódnak (vö. a nyelvalakítás további válfajaival; Lanstyák 2014, 9–19. p.).

Úgy gondoltam, hogy több időszak kutatása nem csak szélesebb rálátást ad majd az újság lapjain kirajzolódó nyelvi kérdésekre, hanem egyben alaposabb elemzést is lehetővé tesz: több időszak áttekintésével ugyanis összehasonlítható anyaghoz jutunk. Ez pedig a diskurzus elemzése szempontjából különösen fontos. A különbségeken keresztül egyrészt sokkal könnyebb észrevenni az adott időszak jellemzőit, másrészt pedig így a diskurzuson belüli preferenciák változásairól is képet alkothatunk. Az egyes időszakok kiválasztásánál egy formai szempontot követtem: a napilap indulásától kezdődően minden tizedik évfolyam lapszámaiból gyűjtöttem anyagot. A gyűjtésnél pedig szintén egy formai, ám éppen ezért nagyon megbízható szempontot választottam. A lapszámok digitalizált tárában egy keresőprogram segítségével válogattam össze az összes olyan szövegrészt (pl. utalást, megjegyzést, cikket), amely tartalmazta a *nyelv* szót. Az ilyen szövegrészekből összeállított lista képezte azt a korpuszt, amely alapján megpróbáltam levonni a következtetéseimet. De lássuk először, hogy pontosan mely időszakok milyen anyagairól van szó!

1. A kutatás anyagának áttekintése

A kutatás céljára összegyűjtött anyagot – mint említettem – az Új Szó digitalizált lapszámaiból válogattam össze a napilap 1949. május 1-jei újraindításától kezdődően 1999-ig. Mivel azonban ez hatalmas mennyiség, szükség volt a szelektálásra: így az anyagot csak minden tizedik évfolyam lapszámaiból gyűjtöttem – konkrétan az 1949-es, 1959-es, 1969-es, 1979-es, 1989-es és 1999-es évfolyamokból. Ám az ilyen „merítések” még így is túlméretezetteknek bizonyultak a számomra, és kénytelen voltam az anyagot tovább szűkíteni. Mivel elsősorban a nyelvel kapcsolatos megnyilatkozások érdekeltek, nem próbáltam a választott lapszámokat valamilyen ismert társadalmi, történeti vagy politikai eseményhez kötni, és a kutatást egy olyan irányba elvinni, amely ezeknek az eseményeknek a sajtóvisszhangját mutatta volna be. Ez egy másféle – sokkal inkább történeti – megközelítést igényelt volna, amely szükségszerűen nem annyira a nyelvről, mint inkább a nyelvet érintő események háttéréről szólt volna. A történelmi-politikai háttér természetesen így is nélkülözhetetlen, nyelvészeti szempontból viszont elsősorban az az érdekes, hogy a nyelv fogalma hogyan van megalkotva az egyes időszakok diskurzusaiban.²

² A megközelítés nyelvelméleti háttére az ún. diskurzív szemlélethez köthető a nyelvészetben. Erről I. Szabó 2012, 78–79. p.; vö. Edwards–Stokoe 2004; Harré–Gillett 2001.

Hogy az egyes időszakok mennyi lapszámán végeztem az elemzést, azt nem egy előre megszabott periódushoz igazítottam, hanem ahhoz, hogy mennyi nyelvi vonatkozású – nevezzük röviden így: – hozzászólást³ sikerült összegyűjtenem. Általánosságban elmondhatom, hogy a nyelvet érintő kérdések egyre gyakrabban és egyre nagyobb részletességgel jelentek meg az újság lapjain ötven év alatt (noha ez a lap terjedelmének a növekedésével is összefügg). Az első két évtized „merítése” 140 átnézett lapszámot takart, de a következő két évtizedben már hetvenre csökkentettem a napilap átnézett számait. A következő két merítés pedig még kevesebb, csupán 35 lapszámot érintett. Vagyis azt mondhatom, hogy minden második merítés után a felére apadt az átnézett napilapok száma. Ennek az volt az oka, hogy az újságban fokozatosan egyre több monotematikus, nyelvvel kapcsolatos, nagy lélegzetvitelű írás született. Így nem volt szükséges a kezdeti 140 lapszámhoz tartanom magamat, és azon a ponton meg lehetett állnom, mikor a diskurzusban alkalmazott érvek egy idő után már csak ismételték önmagukat (erre a gyakorlatra l. Jäger–Maier 2009, 51. p.). Hogy pontosan hány átnézett lapszám és hozzászólás után értem el ezt a pontot, arról az 1. táblázat részletesen tájékoztat.

1. táblázat

x	Átnézett lapok száma	Hozzászólások száma	A kutatott időszak	
1949	140	kb. 400	május 1-től	szeptember 24-ig
1959	140	kb. 270	január 2-től	május 22-ig
1969	70 + 12 ⁴	kb. 200 + 110	január 2-től	március 24-ig
1979	70	kb. 210	január 2-től	március 23-ig
1989	35	kb. 150	január 2-től	február 10-ig
1999	35	kb. 290	január 2-től	február 6-ig

2. Az anyaggyűjtés módja és az elemzés módszerei

Az anyaggyűjtést nagyon leegyszerűsítette, és a munkát sokkal gyorsabbá és megbízhatóbbá tette a Fórum Kisebbségkutató Intézet DigiTéka⁵ nevű adatbázisa, amely többek között az Új Szó 1948-tól 1999-ig megjelent lapszámait digitalizálva elérhetővé teszi. Sőt, nemcsak elérhetővé, hanem a keresőprogramnak köszönhetően könnyen kutathatóvá is. Bármilyen szóra vagy kifejezésre rá lehet keresni, és annak összes előfordulását „elő lehet hívni” az újságból.⁶

- 3 „Hozzászólás”-on olyan szövegrészt értek, amely a nyelv kérdéseire kapcsolódik valamilyen módon, és a *nyelv* szó egyszer vagy többször előfordul benne, ugyanakkor formai szempontból jól elkülöníthető más hozzászólásoktól. Például: egy hozzászólást takar egy monotematikus cikk, amelyben a *nyelv* szó sok helyen előfordul, és az is egy hozzászólás, ha a műsorújságban a *Francia nyelvlecke* időpontjéről értesülünk.
- 4 Ez a 12 szám a napilap Vasárnapi Új Szó c. kiadványát takarja, amelyben – mint az a hozzászólások számából is látszik – számos nyelvet érintő cikk jelent meg.
- 5 l. <http://adatbank.sk/digiteka/>
- 6 Ennek előnye, hogy így az összes nyelvvel kapcsolatos említést össze tudjuk gyűjteni (leszámítva néhányat, melyen a kereső is átsiklik). A kutató-olvasó esetleges figyelmetlenségével vagy beállítódásával tehát a kutatásnak ebben a fázisában még nem kell számolni (a további előnyökről l. Mautner 2009, 123. p.).

A kutatás során – mint említettem – a nyelv szóra, pontosabban szóalakra (*type*) kerestem rá. Vagyis olyan utasítást adtam meg, mellyel a program a szó minden alakváltozatát feltünteti, beleértve azokat az eseteket is, mikor a szó összetételi tagként szerepel. Ezzel ugyan rengeteg fölösleges találat került elő, ugyanakkor biztos lehettem benne, hogy minden nyelvvel kapcsolatos hozzászólást sikerül összegyűjtenem, és az így megalkotott korpusz teljes képet nyújt minden nyelvi vonatkozású hozzászólásról, amely az újság lapjain megjelenik.

Az anyaggyűjtés fázisában igyekeztem minden találatot összegyűjteni, és csak azokat a példákat nem vettem föl a korpuszba, amelyek a nyelvre mint testrésze vonatkoztak, illetve ennek metaforikus kiterjesztéseire (mint pl. *mérleg nyelve*). Az így összeállított korpuszt pedig már csak az elemzés fázisában szűkítettem le, noha az elemzést az egész évfolyam anyagának az ismerete befolyásolta. Egyes esetekben föl is használtam néhány példát, amely fontosnak látszott a téma jobb megértése szempontjából (l. még a 14. lábjegyzetet).

Az elemzést az egyes nyelvi vonatkozású hozzászólások kategorizálásával kezdtem. Ügyeltem arra, hogy ne valamiféle „előre gyártott” kategóriákba próbáljam beleilleszteni a különböző hozzászólásokat, hanem ezek a témabeli különbségek és hasonlóságok alapján mintegy önmaguktól alakuljanak ki, és a csoportok a legjellemzőbb jegyeik alapján kapjanak nevet (vö. az etnometodológia módszertanával – Dolník 2009, 292–295. p.). Így jöttek létre például olyan csoportok, mint „magyarokat érintő történések”, „anyanyelv”, „nyelvi piac” stb. Ezeket különálló aldiskurzusokként kezeltem; azokat az eseteket pedig, amelyek több aldiskurzusba is beleillettek, értelemszerűen egyszerre több aldiskurzusba is besoroltam (az aldiskurzusok átfedődéseiről l. Reisigl–Wodak 2009, 90. p.). Az így kialakított anyag egészének áttekintése után kirajzolódtak azok a fő témák, amelyekre az elemzés során a hangsúlyt helyeztem, és azok, amelyeket csak kiegészítésként, az egyes összefüggések jobb megvilágítására használtam fel.⁷

A következő lépés az egyes aldiskurzusok jellemzése volt. A listázott hozzászólások „összeolvasásával” képet tudtam alkotni arról, hogy miről szól az adott aldiskurzus.⁸ Ezek leírásánál az összbenyomás mellett figyelembe vettem az egyes érvek gyakoriságát is, habár az efféle adatokat fenntartásokkal kezeltem. Úgy tűnt, hogy a téma jellegéből kifolyólag nem nagyon érdemes a gyakoriságot „túl komolyan” venni, mert azok sok esetben inkább torzítják az eredményeket, mint pontosítanak. A diskurzusban elsősorban intenzitásbeli különbségeket követhetünk nyomon – azt például, hogy mely érv mennyire meggyőző vagy mennyire meggyőzően, milyen retorikai eszközökkel van bemutatva. Ha ezeket a kvalitatív tulajdonságokat számokra alakítanánk, akkor az elemzés csak nagyon keveset árulna el a diskurzus valódi természetéről. A gyakorisági adatoktól ugyanakkor mégsem tekintetem el teljesen. A választott témán belül ará-

7 Kezdetben például a „nyelvi piac” kategóriájával is bővebben szerettem volna foglalkozni, vagyis azzal, hogy az újság milyen képet fest az egyes nyelvek értékéről a nyelvi piacon – mire van kereslet az álláshirdetésekből, milyen nyelvtanfolyamokat hirdetnek stb. (l. Bourdieu 2014, 41–61. p.; vö. Bohunická 2014, 67–89. p.). Végül aztán mégsem jött össze annyi anyag, mint más témáknál, és bizonytalan általánosítgatások helyett ezeket az adatokat csak más témák árnyalására használtam fel. Például: mikor a szlovák vagy az orosz nyelvet értékelték egyes cikkek az érvényesülés szempontjából.

nyökként kezelem ezeket, és elsősorban az összbenyomásomra támaszkodom, mert tulajdonképpen erről szól a kutatás kiinduló kérdése: milyen az az összkép a nyelvről, amelyet az újság az olvasói felé közvetít? Ennek megértéséhez pedig az kellett, hogy én ne csak kutatóként, hanem olvasóként is olvassam a szövegeket, és amellet, hogy ezek hatnak rám mint olvasóra, a hatás okait, körülményeit és jellegét kutatóként tudjam kezelni és leírni.

Ami a leírás módját illeti, igyekeztem a lehető legautentikusabb képet megalkotni az egyes aldiskurzusokról. A szöveganyag egészéből azokat a szövegrészeket válogattam össze, amelyek – az összbenyomásom szerint – a leginkább jellemezték a témáról való beszédet, ezekből a szövegrészekből pedig egy folyó szöveget állítottam össze. Ennek az volt az ára, hogy az idézeteket nem mindenhol hagyhattam meg pontosan az eredeti formájukban, és ezeket csak néhány egyeztetésbeli, ragozásbeli különbséggel tudtam közölni. Az ilyen változtatásokat nem tartottam fontosnak jelölni az idézés szabályainak bevett gyakorlata szerint, azzal az indokkal, hogy a munka során nem szerzőkre hivatkozom, hanem a diskurzus legjellemzőbb vonásait foglalom össze a megjelent cikkek anyagán keresztül (vö. Foucault 2002, 47–48. p.). Ahol viszont valamilyen betoldásra is szükség volt, vagy más nagyobb változtatásra, azt szögletes zárójellel jeleztem. Az szintén a kutatás irányultságából következik, hogy nem tüntettem föl az idézetek pontos lelőhelyét.⁹

3. A „közös nyelv” keresése

Mint említettem, a felgyűjtött anyagban nagyon sok nyelvvel kapcsolatos diskurzust találunk, ezek elkülönítése pedig nem mindig egyszerű. Nem is nagyon törekedtem éles határok meghúzására, az anyag egészét nézve viszont célszerűnek tartottam elkülöníteni két diskurzustípust. Az egyik azokat a nyelvi vonatkozású aldiskurzusokat tartalmazza, amelyekben a nyelvet érintő kérdések más, főleg társadalmi jellegű kérdésekkel szinte elválaszthatatlanul összefonódtak (mint pl. az oktatás, tanulás, jogok kérdéseivel). A másik típusú diskurzus pedig azokat a hozzászólásokat tartalmazza, amelyekben a figyelem közvetlenül a nyelvre irányult (pl. arról szóltak, hogy milyen a „helyes” nyelv) – erről fog szólni a 4. fejezet. Az elemzést az első diskurzustípus témáinak bemutatásával kezdem, évek szerint haladva.

3.1. Egy-ség, két-nyelvűség, sok-féleség...

8 Az összkép megalkotását olyan fogalmakhoz kapcsolhatjuk, mint *(proto)tipikalitás*, *interdiskurzivitás*, *reprezentativitás*, *frekvencia* stb. (l. Reisigl–Wodak 2009, 98. p.). A választott módszertan hiányosságaként viszont azt is meg kell említenem, hogy a listázás miatt a formai szempontokat teljesen figyelmen kívül kényszerültem hagyni. El kellett tekintenem az újság lapjainak az elrendezésétől, a betűnagyságtól, a cikkekhez felhasznált képektől, egy szóval a szöveg vizuális elrendezésétől, amely diskurzuselemzés szempontjából szintén nem elhanyagolható szempont (l. Wodak–Meyer 2009, 2. p.).

9 Az idézetek ugyanakkor gyorsan visszakereshetők a DigiTéka keresőprogramjával, az elemzett időszak évszáma és az idézet kulcsszavai alapján.

Az Új Szó egyes számaiból kigyűjtött nyelvvel kapcsolatos anyag legnagyobb részét lényegében az alcímben megadott három fogalom köré építhetjük. Elválasztani ezeket egymástól nagyon nehéz, mert a hozzájuk tartozó aldiskurzusok egymást erősítik, de még ha meg is próbálkoznánk ezzel, valószínűleg több kárt okoznánk, mint hasznot. Mert úgy épp az a szempont forgácsolódna szét a részletekben, ami ennek a diskurzusnak a sajátja: hogy a cikkekben hogyan oldódik fel az egység és a sokféleség között feszülő ellentmondás, és e két pólus közé hogyan illeszkedik bele a kétnyelvűség.

3.1.1. Az 1949-es anyag

Az 1949. évfolyamból származó anyagot általános pozitív attitűd jellemzi. 1948. október 12-én véget ért a csehszlovákiai magyarok jogfosztottsága, újból teret kapott a magyar kultúra, megindult az Új Szó, és egy a korábbi évekkel össze nem hasonlítható tízéves időszak kezdődött meg, amely sok szempontból az 1958-as év utáni időszaknál is kedvezőbb volt (Janics 1983, 330. p.). A szláv nemzetállam megteremtésének a kérdése elvesztette központi jelentőségét, és egy a sokféleségre jóval nyitottabb légkör kezdett kialakulni, amelyet az Új Szó 1949-es évfolyamából származó lapszámain is jól végig lehet követni.

A napilap csaknem 5 hónapnyi anyagában a nyelvi sokféleség kérdése ugyan még nem nagyon jelent meg önálló témaként, de arra, hogy ez pozitív értéket képviselt, egyes utalásokból következtetni lehet. Főleg olyan nagy ívű kijelentésekből, mint „70 nyelven, 11 ezer torokból hangzik el az induló”, vagy mikor ugyanez „hetvenkét nemzet ajkán harsan fel”. De olyanra is van példa, mikor az „ezernyelvű világ fiatalságának színe-virága” sorakozik fel egymás mellé egy rendezvényen. Az újság lapjairól úgy tűnik, hogy a nyelvek sokfélesége nem okoz gondot, mert hiszen azt írják, hogy „nem a nyelv a lényeg, hanem hogy ki mennyi téglát hordott össze az új haza felépítéséhez”. Mindannyian egy „közös nyelven beszélnek, a népi demokráciák nyelvén”, amelyben „csupán a nyelv nemzeti, a tartalom mindig szocialista marad”. A különböző nyelveken beszélő embereket „közös düh fűt”, és „összekovácsolja őket a közös ügyért folyó harc”. Vagyis mindezt röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy minél többféle (nyelvű) ember gondolkodik egyféleképpen, az annál jobban erősíti a szocializmus igazságát.

Olyan esetekben, mikor ez az elvont „közös nyelv” konkretizálódik, van rá példa, hogy az eszperantó merül fel, mivel az „a nemzetek közti megértést segíti elő”. Ha viszont egy könnyebben elérhető nyelvet neveznek meg a nemzetközi kommunikáció eszközeként, akkor legtöbbször az oroszot említik. Az orosz és ennek tanulása „a csehszlovák–szovjet kölcsönös jó barátság kimélyítését” szimbolizálja, melynek „jegyében még nyelvtanfolyamokat is rendeznek”. Ebbe a nemzetközi keretbe illeszkednek bele a magyar nyelv használatával kapcsolatos kérdések. Olyan párhuzam látszik kibontakozni, miszerint ahogyan a csehszlovák nép a barátság jegyében a szocialista táborba integrálódik, úgy integrálódnak a csehszlovákiai magyarok – állami szinten – a csehszlovák népbe. Az ilyen államon belüli „barátság elmélyítésére” szintén igény van, és ezt leginkább az jelképezi, hogy a szlovák mellett a magyart is lehet használni feliratokon, felszólalásokban stb. – egyszóval: nyilvánosan.

Az újság tudósításaiban kivételesen nagy szerepet kap annak közlése, hogy az elvtársak milyen nyelven tartották meg a beszédüket. A 4 orosz, illetve egy-egy angol és

cseh nyelven zajló beszéd említése mellett 27-szer hangsúlyozzák, hogy a beszéd szlovák és magyar nyelven is elhangzott, ezenkívül pedig 12 csak magyar és 9 csak szlovák nyelven tartott nyilvános megszólalásról írnak. Mindebből az látszik, hogy az, milyen nyelvű egy megnyilatkozás, a korabeli társadalmi körülmények között „jelölt dolognak” számít (*marked case*; vö. Laihonon 2014, 185. p.), és nem magától értetődő, hogy melyik az „alapértelmezett” nyelv. De itt feltehetőleg nemcsak annak dokumentálásáról van szó, hogy az egyes beszédek milyen nyelven voltak „elérhetőek”. Miután a nemzeti bizottságok 1948 tavaszán még arra szólították föl a lakosságot, hogy jelentsék fel azokat, akiket magyarul hallanak beszélni (l. Lanstyák–Repiszky 1991, 242. p.), ebben az időszakban inkább az a fontos, hogy a magyar nyelv jelenléte „láthatóvá váljon” az újság olvasói számára. Mi több, kiderüljön, hogy „eljött az ideje annak, hogy [az emberek] újból anyanyelvünkön beszélhetik meg a teendőket, esetleges panaszait és javaslataikat”. Ezzel pedig mintegy jelképesen megerősítsék a „magyar és szlovák nyelvű dolgozók testvéri összefogását”, illetve azt a tudatot, hogy „mint egyenjogú polgárok saját anyanyelvükön szolgálhatják a szocialista közművelődés ügyét”. Ezt támasztja alá az a 16 cikkrészlet is, amelyből az derül ki, hogy mi mindent lehet magyar nyelven végezni (sofőrkurzus, tanfolyam stb.). Ezenkívül 40 darab olyan hozzászólást találunk, amelyből a magyar nyelven zajló eseményekről szerezhethünk tudomást (ukrán és magyar nyelvű tanszéket állítanak fel; fokozatosan magyar nyelvű iskolákat létesítenek; megnyílt az első magyar nyelvű pártiskola stb.). Ez ugyan nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az újság magyar célközönségnek íródik, mégis fontos megemlíteni, hogy teljesebb képet kapjunk a magyar nyelv helyzetéről a csehszlovák és szovjet viszonyok közt, pontosabban arról, hogy ez miként van „leközvetítve” az újság lapjain.

3.1.2. Az 1959-es anyag

Tíz évvel később már nem csupán utalásokból következtethetünk arra, hogy a sokféleség pozitív értéket képvisel, hanem egyértelműen kifejtett mondatokat is találunk erre vonatkozólag. Ez nyilván összefügg annak az 1956-os alkotmányerejű törvénynek az elfogadásával, amely rögzítette, hogy a Szlovák Nemzeti Tanácsnak biztosítania kell a magyar és ukrán nemzetiségű lakosság gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit. Így nem meglepő, hogy az újságban több helyen is találkozhatunk olyan deklaratív megállapításokkal, melyek szerint „hazánk soknemzetiségű, tehát többnyelvű ország”, ahol „minden nemzet jogosan arra törekszik, hogy minden módon fejlessze nemzeti nyelvét”. Nemzetközi viszonylatban pedig a sokféleség támogatására olyan mondatok utalnak, mint „a szovjet hatalom évei alatt több, mint 40 nemzetiség alakította ki saját irodalmát, és gazdagította nemzeti nyelvét”.

Az újságcikkek alapján úgy tűnik, a hatalom elfogadja a nyelvi sokféleséget, mivel azt úgyis összeköti egy metaforikus „közös nyelv”: a nemzetiségek „saját irodalmukról beszélnek, s mégis a kommunizmus gondolataival egyesült irodalom közös nyelvét hallja az ember”. Hogy pontosan mit is értettek ebben az időszakban „közös nyelven”, arra egy 1979-es cikkben találtam meg a választ, amelyet itt most kivételesen nem adatként, hanem hivatkozásként idézek: „Félreértés ne essék, ez nem arra vonatkozott, hogy a kommunisták szlovákul vagy magyarul beszéljenek, hanem arra, hogy a pártalapszabályzat értelmében egységes legyen a fellépésük, szavaik és tetteik sohasé áll-

janak szemben egymással” (32., szám, 6. oldal). A pártalapszabályzaton túl is tehát ez a „közös nyelv” az elvekben való egyetértést és az ennek megfelelő tetteket jelentette.

A sokféleség deklarált elfogadása és az eszményi vagy inkább eszmei „közös nyelv” jelenléte mellett azonban a cikkek jóval nagyobb része konkrétabb, és kiderül belőlük, hogy melyik nyelv játszik a legnagyobb szerepet nemzetközi viszonylatban: ez továbbra is az orosz, amely mintegy lingua franca szerepet tölt be. „Világszerte nagy az érdeklődés az orosz nyelv elsajátítása iránt, a gazdag orosz nyelv a legelterjedtebb és általánosan legelismertebb nyelvek egyike lett, olyan nyelv, melynek segítségével az emberiség megérti egymást.” Még az Egyesült Államokban is sokan tanulnak oroszul, de a „népi orosz nyelvtanfolyamok résztvevőinek a száma nálunk is folyamatosan nő”. Ezért újabb és újabb nyelvtanfolyamokat kell nyitni, ami nem meglepő, hiszen „az orosz nyelv nálunk a világnyelvet képviseli”.

Ha a sokféleség és a nyelvhasználat kérdéseit a kifejezetten a szlovákiai helyzetre vetítjük rá, akkor alapvetően ugyanazt a képet kapjuk, amelyet nemzetközi viszonylatban. De a sok nyelv itt kettőre szűkül – szlovákra és magyarra –, és ez már a kétnyelvűség kérdéseként válik témává. Az alapállás itt is az, hogy „biztosítani kell a magyar nemzetiségű lakosság számára azt, hogy anyanyelvét mindenütt és mindenkor használhassa”.¹⁰ Hangsúlyozzák, hogy „az itt élő más nemzetiségű dolgozók gyermekei [értsd: magyarok és lengyelek] anyanyelvükön tanulhatnak, és hogy a magyar iskolák hálózata állandóan bővül”. Másfelől azt is kiemelik, hogy ezeknek a körülményeknek a megteremtése nem szabad, hogy az elkülönülést segítse elő, és a szlovák nyelv elsajátításának megkerülését jelentse. Ugyanis „a szlovák nyelv ismerete különösen nagy jelentőségű és elengedhetetlen követelmény az ifjúság érvényesülési lehetősége szempontjából”. „Elsajátítása minden akadályt elhárít az útból”. Mi több: „a szlovák nyelvtudás egyik fontos tényező egyenjogúságunknak a szó legszorosabb értelmében való megvalósításánál. Ez így van, nincs, és nem is lehet másként.” „Aki a szlovák nyelv elsajátításában anyanyelve és nemzetisége veszélyeztetését véli felfedezni, az akarva, nem akarva a magyar és a szlovák dolgozók megértésének és együttélésének megbontására törekszik, és holmi búsmagyarkodás nacionalista szöszológójává válik.” „A szlovák nyelv tökéletes ismerete megnyitja a lehetőséget a legkülönfélébb pályaválasztások számára, az összes főiskolákon és egyetemeken való továbbtanulás számára”.

Ehhez a témához kapcsolódnak a szlovák nyelv oktatásának kérdései is. Elsősorban az, hogy „mennyire tanítják meg gyermekeket a magyar tannyelvű iskolák szlovákkul?”. „Hiszen mint ismeretes, nem egy esetben olyan tanítókra van bízva a szlovák nyelv tanítása, akik nem ismerik a szlovák nyelv tan szabályait, és sem beszédben, sem írásban nem bírják a szlovák nyelvet.” Ugyanakkor – utalásszerűen – olyan megjegyzéseket is találunk, amelyek némi javulásról árulkodnak.

10 A magyar mellett a többi kisebbség közül csak az ukránok jelennek meg az Új Szó lapjain, illetve egy beszámolóban a „cigány származású polgárok”, akik „még a szünetet is arra használják fel, hogy az órán tanultakat feljegyezzék füzetükbe”. Hogy más kisebbségekről nem esik szó, arra az 1956. évi 33-as számú alkotmánytörvény második bekezdése ad magyarázatot, amely csak a magyar és ukrán nemzetiségű polgárokat sorolja a kisebbségek közé (vö. Szalay 2013, 39. p.).

Összefoglalva mindezt tehát úgy tűnik, hogy ebben az időszakban a kétnyelvűség egyrészt a magyar nyelvű oktatás és ügyintézés megteremtését jelenti, másrészt pedig a szlovák nyelv elsajátításának a követelményét. Ez a két dolog viszont a megfogalmazásokban még véletlenül sem olvad össze kétnyelvűséggé, ehelyett két nyelv külön-külön használatáról van szó. Összehasonlításképpen néhány adat: az 1949-es anyagban a „(mind)két nyelven zajlott” típusú utalás 10-szer, „kétnyelvűen zajlott” típusú pedig 4-szer fordul elő. Az 1959-es anyagban viszont a kétnyelvűséget egyszer sem említik, és a „két nyelvre” történő utalásból is csak 2 van, az sem szlovák–magyar összefüggésben jelenik meg.

Ami a beszédek nyelvére tett utalásokat illeti, a '49-es időszak sűrű említései után (48 darab), itt ilyen jellegű közlésekre szinte nem találunk példát. Ha mégis, akkor az a csehre vonatkozik, vagy más „nem alapértelmezett” nyelvre. Arra viszont van néhány adat, hogy az egyes rendezvényeken milyen nyelvű üdvözlő feliratokat állítottak ki (8 darab biztosan).

A magyarokat érintő történések közül a legnagyobb hangsúlyt a magyarul is megjelent könyvek, sajtótermékek kapják, melyek mellett sokszor valamilyen jól hangzó számadat is szerepel, mintegy kihangsúlyozva ezek nagy jelentőségét. Például: „20 időszaki sajtótermék jelenik ma meg magyar nyelven, évente összesen 23 millió példányszámban”; vagy: „a kiadó ebben az esztendőben 52 magyar nyelvű művet jelentet meg”.

A számok ismertetése fontos szerepet kap a magyar tannyelvű iskolákat látogató diáklétszám kapcsán is, mint például így: „1938-ban a magyar polgári iskolákon 4 399 diák tanult, ma pedig a magyar tannyelvű nyolcéves középiskolákat 32 684 diák látogatja”. Az ehhez hasonló adatok nyilván nem információs értékük miatt érdekesek, hanem azért, mert dokumentálják a létszám növekedését, láthatóvá teszik a javuló tendenciát és a „tömeg erejével” megerősítik az embereket abban, hogy a reszlovákizáció időszaka véget ért, és az újraindított magyar nyelvű oktatás jó úton van. Ezt a gondolatot a történések előremutató, dinamikus ábrázolása is támogatja: „*Tervbe vették és már lerakták az alapjait egy magyar tannyelvű nyolcéves iskola építésének is*” (kiemelés tőlem); „[az Irodalmi Szemle] irodalmunk további fejlődésének nélkülözhetetlen előfeltétele”; „külön kellene foglalkozni azzal a hatalmas arányú fejlődéssel, amely a magyar nyelvű irodalmi termékek kiadása terén mutatkozik” stb. Az efféle híradásokból egy olyan implicit üzenet bontakozik ki, miszerint van igény és akarat a csehszlovákiai magyar kultúra fejlesztésére, mi több, eddig is számos sikert lehet már elkönyvelni.

3.1.3. Az 1969-es anyag

Ennek az időszaknak az egyik általános jellemzője, amit előljáróban szükséges elmondanom, hogy itt a nyelvvel kapcsolatos írások jellege nem csak tartalmi, de formai szempontból is megváltozik. A *nyelv* szó már nem annyira elszórtan jelenik meg, ilyen-olyan egymástól távoli összefüggésekben, amely alapján a témáról alkotott kép mintegy puzzle-ként áll össze; ehelyett a szóelőfordulás sokkal koncentráltabb, ami azt jelenti, hogy a *nyelv* szó többnyire hosszabb terjedelmű, monotematikus cikkekben fordul elő (l. pl. a nyelvi jogokról vagy kétnyelvűségről szóló, illetve a nyelvművelő írásokat).

Tartalmi szempontból lényeges változás az előző időszakhoz képest, hogy a nyelvi sokféleség nemzetközi viszonylatban nem tematizálódik. Arra, hogy a sokféleség

továbbra is pozitív értéket képvisel, csak az internacionalizmust népszerűsítő cikkekből tudunk következtetni. „Az igazi internacionalizmus a közös cél: a szocializmus építése semmisítheti csak meg az emberek tudatába évtizedekig oltott, sulykolt gyűlöletet és hazugságot, hogy az ember az embernek farkasa [...] Semmissé kell tenni azt a közérzetet, közhangulatot, hogy a szomszédom, ki más nyelvet beszél ellenség”. Hiszen „nem a nyelv és nemzetiség, hanem elvek szerint csoportosítjuk az embereket”. Meglepő módon egy nemzetibb ellenvélemény is hangot kap: eszerint „nem segít, aki az internacionalizmus eszméi mögül beszél, hogy nem számít már, ki minek vallja magát”, és hogy csak „az a fő, hogy építse a szocializmust”, ugyanis „szocializmus nincs nemzeti öntudat nélkül”.

Ebből az látszik, hogy a nyelvi sokféleség kérdése alapvetően már nem a szocialista tábor népeinek sokféleségéről és azok közös „eszméi” nyelvéről szólnak, hanem inkább olyan ideológiák propagálásáról, amelyeket a helyi viszonyokra vetítenek rá – lényegében a kétnyelvűség kérdéseire. A „közös nyelv” itt már nem a mindenkit összekötő (nyelvi-ideológiai háttérrel jelenti, hanem egész egyszerűen a közös nevezőre jutás szinonimájaként használatos, vagy szó szerint a csehszlovákiai és magyarországi magyarok közös nyelvére utal. Az orosz mint „világnyelv” sem kap a korábbiakhoz hasonlítható hangsúlyt, noha erőteljes jelenléte kétségtelen. Ebben az időszakban viszont már olyan nyelvként jelenik meg, amelynek a fontossága széleskörűen elfogadott, és ezért propagálásába már nem kell akkora energiát fektetni.¹¹ Az oroszul megtartott beszédekről, az ilyen nyelven kiadott könyvekről és az ilyen nyelvtanfolyamok szervezéséről szóló tudósítások itt úgymond önmagukért beszélnek.

Ha most a sokféleség kérdését állami szinten is megnézzük, akkor az látszik, hogy a kisebbségek nyelvhasználata – a korábbi időszakokhoz képest – jóval hangsúlyosabb szerepet kap. De itt nem csupán az internacionalista propaganda újabb epizódjáról van szó, hanem a nyelvpolitikai háttér megváltozásáról is. 1968-tól alkotmánytörvény biztosította a kisebbségek anyanyelvű művelődéshez, az anyanyelv hivatalos használatához, és a saját nyelvű sajtóhoz való jogát (I. Simon 2002, 29. p.). Ráadásul ebben az időben úgy látszott, hogy a csehszlovák kommunista párt nemzetiségi politikája is új irányt vesz. Eszerint a kisebbségek minden problémája az egyenjogúsítással és kulturális öngazgatással lett volna megoldva (Janics 1983, 330. p.). Vélhetőleg ezek a körülmények magyarázzák, hogy az 1969-es anyagban aránylag sok a problémafelvető cikk. Több cikkben rámutatnak: „változatlanul sok mulasztás történik a kétnyelvűség betartásánál”, és „a nemzeti bizottságokon folytatott nyilvános tanácskozásokkal kapcsolatban is meg kell oldani a kétnyelvűség kérdését”. Nyilvános vita folyik „a nemzetiségi iskolaügy fogyatékoságairól, illetve a kétnyelvűség problémáiról”. Van olyan cikkíró, aki hangsúlyozza, hogy „a kétnyelvűség elvének érvényre juttatása nem függhet csupán jóindulattól vagy politikai döntésektől.” Ezért: „a helyi közigazgatás terén olyan személyi feltételeket kell teremteni, hogy a nemzetiségileg vegyes járásokban a közigazgatási szervek dolgozóinak többsége ismerje mindkét nyelvet, s ezeken a területeken megteremtse az alapokat a nemzeti és nemzetiségi nyelv fejlesztésére.” „A lengyel

¹¹ Érdekes, hogy az orosz a tévés nyelvtanfolyamok közül is szinte eltűnik. A műsorújságban 6 db ilyen adást találunk, de ez elenyészik a 72 francia nyelvlecke mellett.

kisebbség által lakott területen be kell vezetni a kétnyelvűséget, és pedig oly mértékben, hogy e kisebbség tagjai mindenütt megértethessék magukat”,¹² és „engedélyezni kell egy cigány, magyar és szlovák nyelvű folyóirat kiadását”.

A kétnyelvűség kérdései az anyanyelvi oktatás és a szlovák nyelv elsajátítása felől is megfogalmazódnak. Mégpedig: vajon a magyar iskolában el lehet-e kellően sajátítani a szlovák nyelvet, amelynek a „tudása nélkül nehezen lehet boldogulni, amint kilépünk szűkebb pátriánkából vagy akár lakásunk ajtaján”. Illetve: milyen nemkívánatos következményei lehetnek annak, ha nem anyanyelvén tanul a gyerek? Kutatások eredményeire hivatkozva kétszer említik az anyanyelven történő tanulás pótolhatatlan szerepét, és különböző cikkekből, interjúkból sok olyan példát sorakoztatnak föl, melyekben valaki saját tapasztalatból mondja el, hogy bár nem szlovákul végezte tanulmányait, mégis magas szinten megtanult szlovákul. Sőt, több példát említenek arra, hogy valakik „anyanyelvükön szereztek középiskolai bizonyítványt”, mégis „több-kevesebb sikert értek el további pályafutásuk során, és szlovák tudományos körökben is »nevet« szereztek maguknak”.

Összességében az látszik, hogy a két- vagy többnyelvűség érvényesítése – néhány kivételes véleménytől eltekintve¹³ – fontos. Például azért is, hogy „lényegesen megkönnyítsék, és ami még lényegesebb, tökéletesebbé, pontosabbá tegyék a tervekészítést”. Csehszlovákiai magyar viszonylatban többször hangot adnak a magyar nyelvű lap vagy „iskolázás” igényének, és van, amikor egy előadásról szóló beszámolóban bocsánatot kérnek a magyar hallgatóktól, hogy nem tudtak magyar nyelvű előadót, illetve két nyelvű nyomtatványt biztosítani.

Az újság lapjain tehát a „különbözőség egységének” ideológiai tartalma átalakul: nem arról szól, hogy „bármilyen nyelven szólalunk is meg, a tartalom úgyszólván szocialista marad”, hanem sokkal inkább arról, hogy biztosítani kell a nemzetiségek nyelvhasználatának jogát, mert ha saját nyelvüket használhatják, „az eddiginél nagyobb mértékben vehetik ki részüket a szocialista társadalmi viszonyok formálásából”. Vagyis a kisebbségek a korábbinál aktívabb szerepet kapnak. Ez pedig a magyarokat érintő történésekről szóló tudósításokban is érződik. Elsősorban a fogalmazás módjából. Szinte csak jelen idejű igékkel írják le a történéseket (a jövőt érintőeket is beleértve). Múlt idejű igéket csak akkor találunk egy-egy esemény kapcsán, ha a történet múltbeli jellegét kifejezetten hangsúlyozni akarják, vagy ezt a jelennel hasonlítják össze. Például: „a múltban a matematikusok továbbképzése csak szlovák nyelven történt”; de I. „a szlovák és a magyar tannyelvű óvodában 10 nevelő tevékenykedik”; „további magyar tannyelvű osztályok nyílnak a felnőttek részére”; „a dolgozók középiskoláiba jelentkezők írásbeli felvételi vizsgát tesznek tanítási nyelvből és matematikából”.

12 Az 1960. július 11-i 100-as számú alkotmánytörvény 25. cikkelyében a magyar és ukrán kisebbség mellett már a lengyel is szerepel, s ezzel e három nemzetiségnek a kulturális fejlődéshez való jog mellett az anyanyelven való művelődés joga is törvényesítve van (I. Szalay 2013, 39–40. p.).

13 L. a Szlovák Tudományos Akadémia L. Štúr Nyelvtudományi Intézetének korabeli állásfoglalását a kérdésben: „A nemzetiségek nyelvének hivatalos érintkezésben való használata [...] veszélyt jelent nemcsak a vegyes lakosságú területeken élő szlovákság számára, hanem Csehszlovákia egysége szempontjából is.”

A magyarokat érintő újságcikkek tehát abban az időben nem a megtörtént dolgok dokumentálására, hanem inkább az aktuális történésekről való tudósításra fókuszáltak, és a jövőbe mutattak: „*pillanatnyilag* nincs magyar tannyelvű alapiskola”; „*mihelyt* megfelelő számú magyar szakember áll rendelkezésére, a tanonciskolában megkezdik a magyar nyelvű oktatást is” (kiemelések tőlem). Vö. az 1959-es időszak tudósításai: „nagy akadályokat gördítettek a magyar tannyelvű iskolák megalakítása elé”; „a magyar tannyelvű nyolcéves középiskolák száma jelentősen emelkedett”; „a magyar tannyelvű középiskola nyolc tanítója méltó módon vette ki részét”. Ehhez hozzá kell tenni, hogy tudósításokról lévén szó, nyilván a korábbi időszakokban is gyakran írnak jelen időben, a '69-es anyagban viszont ez majdnem kivétel nélküli szabály.

3.2. Anyanyelv és kétnyelvűség

Egy új fejezet nyitására új címmel azért van szükség, mert a fentebbi leírást szervező három fogalom már nem vihető tovább a hangsúlyok eltolódása miatt. A címben szereplő két régi-új fogalom már jobban kifejezi a leírás szempontjait. A *kétnyelvűség* ugyan továbbra is megmaradt, az *anyanyelv* fogalma mellett, illetve az *egység* és *sokféleség* nélkül azonban a korábbitól eltérő tartalmat kap. Hogy milyen pontosan, azt az alábbiakban fejtem ki.

3.2.1. Az 1979-es anyag

Ebben az időszakban a többnyelvűség és a nyelvek sokfélesége nem alkot önálló témát, és az internacionalista elvek is egy a korábbinál nemzetibb jelleget öltenek. A különbséget talán abban ragadhatnánk meg, hogy míg a '69-es anyagban a szocialista internacionalizmus egy átfogó ideológiai keretet biztosított, amelyen belül a különbözőségek jól megférnek egymás mellett („a nyelv nem számít”), addig a '79-es anyagban mintha megfordult volna ez az irány. Úgy tűnik, hogy itt a különböző nemzetekre helyeződött a hangsúly, amelyek az internacionalista elvek szerint működnek együtt – *„a nemzetek és népek barátsága, és az anyanyelvi kultúra ápolása jegyében”.¹⁴ Az alapegység itt tehát a nemzet, a nemzetiség és ezek sajátosságai – főként anyanyelve.

Az Új Szó átnézett lapjain a különböző népek, nemzetek internacionalista együttműködéséről nincs közvetlen tudósítás, ez inkább csak amolyan olykor-olykor előkerülő „elméleti háttérként” szolgál. A hangsúly sokkal inkább a helyi viszonyokra kerül át – a magyar–szlovák együttműködésre. Például mikor „külön említést érdemelnek azok a területek, amelyek nemzetiségileg vegyes területeken működnek, és olyan politikai és kulturális szinten állnak, hogy a családi és társadalmi ünnepeket mindig az ünnepeltek anyanyelvén, magas színvonalon képesek megrendezni.” Vagy: mikor azt írják, hogy „a magyarok, illetve a vegyes lakosú falvakban működő könyvtárak magyar és szlovák

14 A *-gal jelölt idézetek nem a főntebb körülhatárolt és részletesen elemzett anyagból származnak, hanem ezen kívülről, de az újság ugyanezen évfolyamából. Erre a megoldásra azért volt szükség, mert így jobban tudom árnyalni azt a képet, amely az elemzett anyagból kirajzolódott a számomra, ugyanakkor ezt anélkül tehetem, hogy az elemzett anyagmennyiséget a sokszorosára duzzasztanám, és messze túllépném egy tanulmány kereteit.

nyelvű könyvállományát felülvizsgálják, és a nemzetiségi megoszlás arányához mérten fejlesztik tovább”. Mert: „mindenfajta nemtörődömség [a kétnyelvűség következetes betartásával kapcsolatban] nagy károkat okoz, sérti a nemzeti büszkeséget, önérzetet”.

Az említett dolgok ugyan jól illeszkednek a kétnyelvűség diskurzusába, mégis úgy tűnik, hogy ezen belül az anyanyelven történő oktatás kap elsőrendű szerepet, mintegy a kétnyelvűség kiinduló feltételeként. Ennek hangsúlyozása nem volt véletlen, ugyanis – mint azt Janics Kálmán összefoglalja (1983, 335–336. p.) – a kisebbségi oktatás a '70-es években egyre nagyobb válságba került. A kilencéves magyar tanítási nyelvű alapiskolák száma 1970 és 1980 között 494-ről 309-re csökkent, és bár ez összefüggött az alapiskolák „összpontosításával” is, a statisztikák azt mutatják, hogy az iskola-bezárás az országos átlagnál nagyobb mértékben érintette csehszlovákiai magyarokat. De az iskolák száma mellett ebben az évtizedben a diákok létszáma is lecsökkent: 71 000-ről 50 500-ra; a magyar óvodások 35%-a pedig nem magyar óvodát látogatott. Mint azt Janics megjegyzi, a hatvanas évek végi „egyenjogúság” és „kulturális önállóság” hangsúlyozása a hetvenes évek elejétől kezdődően alábbhagyott, és úgy tűnt, mintha a háború utáni évek magyarellenes hangulata tért volna vissza (Janics 1983, 334. p.). A helyzet súlyosságát fokozta, hogy miután a Csemadok 1971-ben kénytelen volt feladni kulturális-társadalmi szervezeti jellegét, „gyakorlatilag nem maradt sem szervezet, sem sajtó, ahol szociológiával, a magyarokat érintő demográfiával, nemzeti-ségi érdekű közgazdasággal, történelemmel, iskolapolitikával tudományos színvonalon lehetett volna foglalkozni” (Janics 1983, 333. p.). Így nem is nagyon alakulhatott ki egy olyan fórum, ahol az állam újból erőre kapó asszimilációs politikáját kutatási eredményekkel lehetett volna ellensúlyozni.

Ezeknek a körülményeknek az ismeretében válik érthetővé, hogy az anyanyelvi oktatás miért kap olyan nagy szerepet az Új Szó '79-es anyagában. Célként fogalmazódik meg, hogy „a diákok az anyanyelvükön tökéletesen megértsék az anyagot”. Mert „ha nem anyanyelvén tanul a gyermek, akkor ezt nem sajátíthatja el száz százalékosan”. „Csak az tud folyamatosan beszélni, aki érti és érzi, mi rejlik a szlovák szakkifejezés mögött, aki anyanyelvén megértette és megtanulta, mit jelent az, hogy golyóscsapágy, kétpofás fék, kardány tengely... (!)”. Az a fontos, hogy „a szakismereteket anyanyelvi szinten értsék meg, sajátítsák el, és vele párhuzamosan tanulják meg ugyanazt szlovákul is”. A szlovák nyelvű felkészítés szükségességében is mindenki egyetért, „hiszen a tanulók az életben, a gyakorlatban szlovák nyelven érvényesülnek”. Vagyis a cél az, hogy *„a nemzetiségi iskolák tanulói az anyanyelvük tökéletes ismerete mellett egyre jobb szlovák nyelvtudással rendelkezzenek”. És az '59-es időszaktól eltérően itt úgy tűnik, hogy már minden rendben megy a szlovákoktatással: *„Különösen az évenként megrendezett nyugat-szlovákiai kerületi szlovák nyelvversenyeken mérhető ez le, amelyek egyre fokozottabb követelmények elé állítják a tanulókat. Évről évre javul a tanulók reagálóképessége; fejlődik kifejezőképességük, gazdagodik szókincsük, a nyelvhelyesség és a helyes kiejtés szempontjából óriási fejlődésnek lehetünk tanúi.” Többen állítják, hogy a kezdeti nehézségek után „ma már perfekt beszélnek ezt a nyelvet is [értsd: szlovákot]”. „Nyelvi nehézségeik nincsenek”, ez pedig „a jó pedagógiai munkának köszönhető”. Vagyis általánosságban elmondhatjuk, hogy ezekben a cikkekben az anyanyelvi oktatás előnyeinek és szlovák nyelvtanítás sikertörténeteinek a bemutatásán keresztül a magyar tannyelvű iskolák presztízspépítése zajlik.

Az anyanyelvi oktatásnak a gyakorlati szempontokon túl, van még egy másik kiemelt szempontja is. Ezt röviden úgy foglalhatnám össze, hogy „az anyanyelv több, mint tanulásra legalkalmasabb eszköz”. A nemzeti iskolákban eszerint „nemcsak anyanyelvi oktatás folyik, hanem ezek kulturális intézmények is, a nemzetiségi értelmiséget tömörítő műhelyek”. A helységnevéhasználat szintén nem csupán gyakorlati kérdés. „Akkor érezheti magát otthon a nemzetiségi állampolgár [...], ha anyanyelvén is megnevezheti szülőfaluját vagy megyéjét.” Az irodalom esetében is hasonló a helyzet. Már nem azt találjuk, mint az '59-es anyagban, hogy az irodalom nyelve maga mellékes, és csak a közös gondolat a fontos – vö. „saját irodalmukról beszélnek, s mégis a kommunizmus gondolataival egyesült irodalom közös nyelvét hallja az ember” –, hanem az anyanyelv jelentőségének hangsúlyozását. Itt: „az anyanyelven olvasott irodalom pótolhatatlan szerepet játszhat a nemzetiségi öntudat erősítésében”, és „igazi örömet jelent”.

3.2.2. Az 1989-es anyag

Az internacionalizmus kérdése a kutatott anyagban nincs említve, viszont hiba lenne azt állítani, hogy teljesen eltűnt volna a diskurzusból. A későbbi lapszámokban elsősorban előfordul, és mivel ez az ideológia – eddig legalábbis – fontos hátttere volt a két- és többnyelvűség kérdéseinek, úgy gondolom, érdemes vetni rá egy pillantást. Az internacionalizmus ebben az időszakban már elveszti korábbi *nemzeteket átívelő és összetartó ideológia* jellegét. Az újság lapjain ez egyszerűen nemzeti önazonosságot és más nemzetek iránti toleranciát jelent. „Az internacionalizmusnak minden nemzetiség és nép esetében kétoldalúnak, kölcsönösnek kell lennie, elő kell segítenie a nemzeti azonosságtudat megőrzését és elmélyítését.” „A szülők elsősorban azzal bizonyítják internacionalizmusukat, hogy magyarságukat megtartva, azonosságtudatukat erősítve tudnak teljes értékű, más nemzetek és nemzetiségek nyelvét, szellemi kultúráját is tisztelő embereket nevelni.”

Ez a felfogás visszatükröződik a kétnyelvűség kérdése kapcsán is, ami abból látszik, hogy a szlovák és magyar emberek „megtanultak egymás mellett élni, és kölcsönösen tisztelik egymást”. Erre utal például, mikor azt írják, hogy egyes alapiskolákban „két tagozaton folyik az oktatás: az egyik a szlovák, a másik a magyar a tanítási nyelv”. Vagy: az, hogy „a jól felkészült előadók nemcsak szlovák, hanem magyar nyelvű előadásokat is tartanak, ha a magyar nemzetiségű polgárok igénylik”.

A vizsgált anyagban az idézett példákon kívül nem nagyon találunk más utalást a kétnyelvűségre. Általában véve inkább a kisebbségekről esik szó, például, mikor azt írják, „nem engedhetjük meg, hogy eltűnjön a legkisebb nemzet is, illetve elveszzen akár a legkisebb nemzet nyelve is”. „Garanciát kell adni a megmaradásukra”,¹⁵ és „nagyobb nyelvi egyenjogúságot kell nekik biztosítani”. Ez utóbbi – háromszor is idézett – követelésben az az érdekes, hogy az egyenjogúság fokozati skálára van helyezve. Vagyis a kijelentés pozitív csengése ellenére magában hordozza az előfeltevést, miszerint a kisebbség és többség viszonya szükségszerűen egyenlőtlen.

15 Ha garanciát nem is ad, mindenesetre fontos, hogy ebben az anyagban már megjelennek a kisebbségi nyelvű műsorok (Csehszlovákiában és Magyarországon): magyar, szlovák, román, német és szerbhorvát nyelveken.

A magyar kisebbségre szűkítve a kört, úgy tűnik, „megvan a nyílt eszmecsere a nemzetiségi oktatásügy fontos kérdéseiről, a nemzetiségi pedagógusképzés gondjairól és a kétnyelvűség megtartásának politikai jelentőségéről” (vö. Gyönyör 1984). Vagyis a kétnyelvűség kérdései ismét az oktatás ügyein keresztül kerülnek elő. Az ide tartozó cikkek alapján az látszik, hogy a csehszlovákiai magyar oktatás a korábnál tágabb, történeti-társadalmi összefüggésbe is belekerül. Egy terjedelmes cikk a magyar oktatás kiépítésének történetét tekinti át, rámutatva a problémák fokozatos megoldására és a színvonal emelkedésére. Máshol a magyar iskolába beíratottak számának emelkedéséről számolnak be. Ugyanakkor az aktuális problémák tárgyalására is sor kerül, mint amilyen az elegendő tanárutánpótlás hiánya, a kevés tanterem vagy a kisiskolák integrálása. Ezek a problémák viszont nem helyi magyar specifikumként, hanem országos ügyekként vannak bemutatva, amelyek a szlovákokat is érintik.

Kifejezetten magyar specifikus témaként az anyanyelvű oktatás jelenik meg. A '79-es anyaghoz képest nincs jelentős változás ezzel kapcsolatban. Továbbra is hangsúlyozzák fontosságát, mert mint azt „számtalan kutatás egyértelműen bizonyítja”, az anyanyelven szerzett ismeretek „tartósan rögzülnek a gyermekek tudatában, és természetesen megkönnyítik mind az alapiskola, mind a középiskola követelményrendszerének az elsajátítását”. Ezek az ismeretek „a későbbi években tovább bővülnek, és megbízható bázisát alkotják a más nyelven szerzett új ismereteknek”. Ami a szlovák nyelv elsajátítását illeti, a vizsgált anyagban ez mellékes szerepet játszik. Írják, hogy „nagy hangsúlyt helyeznek rá”, és hogy „javult a tanulók felkészültsége”, de a szlovákoktatás – az '59-es év anyagától eltérően – nincs problematizálva, és a '79-es anyaggal szemben idealizálva sem. Az egyenjogúság kulcsaként és a társadalmi előrehaladás zálogaként sem említik. A cikkekben a szlovák nyelv elsajátítása, úgy tűnik, magától értetődő, és nem igényel bővebb magyarázatot (az újságban megkonstruált kép alapján a szlovák nyelv elsajátításának fontosságát az orosz nyelv '69-es anyagban bemutatott helyzetéhez lehetne hasonlítani). Ha pedig a magyar vonatkozású történésekre vetünk egy pillantást, kiderül, hogy – akárcsak a '79-es anyagban – itt sincs nagyon mit megemlíteni. Az '59-es és a '69-es anyaghoz képest az ezekről az ügyekről való tudósítás minimális.

3.2.3. Az 1999-es anyag

Olyan tudósítások, amelyek a magyarok kultúrájával összefüggő eseményeiről tájékoztatnak, ebben az anyagban csak ritkán fordulnak elő. És a '89-es anyaghoz hasonlóan a kevés példa közt is – arányaiban – azok vannak túlsúlyban, amelyek egy-egy iskolába való beiratkozás időpontjáról tájékoztatnak. A '89-es anyagban 8, a '99-esben pedig 6 ilyen jellegű „üzenetet” találtam. Ezek mellett elszórtan előfordulnak olyan híradások, amelyek valamilyen közelgő magyar nyelven zajló eseményről tájékoztatnak. Például: kerekasztal-beszélgetésről, előadásról, felvételizésről, teremfoci-bajnokságról. De a '69-es képpel összehasonlítva ezek a híradások már nem egy a történések dinamikáját megragadó eseménynaplóra emlékeztetnek, hanem inkább egy platformra, ahová az olyan, sokakat közvetlenül érintő mindennapi események, mint a beíratások vagy valamilyen közösségi rendezvények – felkerülnek.

Az egyes események közül a legnagyobb hangsúlyt a beíratások kérdése kapja. A kérdés terjedelme messze túlhalad minden más nyelvvel kapcsolatos aldiskurzust –

ezt csak a nyelvpolitikai jellegű hozzászólások közelítik meg némileg –, és a korábbi évek anyagában sem találunk olyan témát, amely a vizsgált időszakokban ilyen nagy hangsúlyt kapott volna. Ha csak a '99-es anyagot nézzük, ennek okát a választott időszakkal magyarázhatjuk: természetes, hogy a kérdés a februári beíratások előtt kerül elő. Az 1999-es év 36. lapszáma után már nem is nagyon találunk a témával kapcsolatos írásokat. Ha viszont a korábbi anyagokra is vetünk egy pillantást, melyek – az 1949-eset kivéve – szintén magukba foglalják a januári és februári hónapokat, feltűnik, hogy a téma csak az 1999-es időszakban kap kiemelt szerepet. Az 1959-es, 1969-es, 1979-es anyagban egyáltalán nem fordul elő, és 1989-ben sem a téma kapcsán írott cikkek vagy beszámolók jellemzőek, hanem sokkal inkább a beíratásokkal kapcsolatos helyszínek és időpontok. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy a téma 1999-ben jelenik meg először. Inkább azt mondhatjuk, hogy a beiratkozások kérdése korábban az anyanyelvi oktatás szerepének hangsúlyozásán keresztül volt „leközvetítve”. Ez a korábbi anyagok egészén végighaladt, és – főleg a '69-es anyagtól – egyre nagyobb szerephez jutott. Az anyanyelvi oktatás a legnagyobb figyelmet 1999-ben kapja, de itt már a beiratkozások kérdésén keresztül fogalmazódik újra. Alaposan kifejtett cikkek sora jelenik meg a beiratkozásokkal kapcsolatban, és mindegyik ugyanazt az üzenetet akarja eljuttatni a szülőkhöz: annál jobbat, mint hogy a gyerek anyanyelvén tanul, Comenius óta nem talált ki senki. Mert „aki anyanyelvén szerzi meg a tudást – a lehető legmagasabb szintet is beleértve –, bizonyára több anyagot képes összegyűjteni fejében, mint az, akinek kezdetben a nyelvi nehézségeket kell leküzdenie.” „Sok megtévesztett szülő nem tudatosítja, hogy az iskolában nem nyelveket kell tanulni, hanem ismereteket kell elsajátítani, ehhez pedig legjobb eszköz az anyanyelv”. „Mert csak így termelődhet olyan alap, amelyre biztonságosan lehet építkezni.” Ezért „megrendítő tragédia, hogy magyar fiatalok ezrei cserélnek szemünk láttára nemzetiséget”, és „szomorú, hogy Dél-Szlovákiában minden harmadik, sőt nyugati részében pedig már minden második fiatal nem anyanyelvén tanul”. „Sok magyar szülő csukott szemmel jár. S ami rosszabb [a beíratások idején] elaltatja vádló lelkiismeretét.” Teszi ezt „attól a tévhitől vezérelve, hogy [gyermeke] csak így érvényesülhet az életben”. Pedig egyfelől „pszichológiai vizsgálatok egyértelműen alátámasztják, hogy csakis az anyanyelven való tanulás jelentheti a legteljesebb szellemi és lelki fejlődést”. Másfelől: számos példa bizonyítja, hogy „a magyar iskolában szerzett műveltséggel sok felnőtt a törvényhozásba került, a parlament és a kormány elnökhelyettese, miniszter, vagy államtitkár lett”. Azt mondhatjuk, hogy „magyar óvodába és iskolába járni nem veszteség, hanem tudástöbblet, lelki gazdagság; magatartásunkat és öntudatunkat meghatározó kincs!” És még ha „a két-nyelvűségre történő átállás többletmunkát is jelent”, több példa igazolja, hogy „nem jelent gondot”. Hiszen mindez nem arról szól, hogy „elzárkóznánk a szlovák kultúra elől”, hanem hogy ugyan „a többség nyelvét is meg kell tanulnia a gyerekeknek”, de ez „csak akkor lesz valóra váltható, ha anyanyelvén tanul”.

Azt láthatjuk tehát, hogy az oktatással kapcsolatos és más, nyelvet érintő témák közül az iskola nyelvének a megválasztása kapja a legnagyobb szerepet. Ezen belül pedig az anyanyelvi oktatás mellett szóló érveléseket találunk. Az „üzenet” nem különbözik a korábbi évek anyagában találtaktól, a különbség inkább a terjedelmet érinti, ami ugyanakkor a téma részletesebb kidolgozottságát is magával hozza. Ennél lényegesebb változás azonban, hogy a korábbi évek anyagában előkerülő problémákról itt

egyáltalán nem esik szó. Például: nem kérdés, hogy „mennyire tanítják meg gyermekeinket a magyar tannyelvű iskolák szlovákul” (vö. az '59-es anyaggal),¹⁶ nem említik a „nemzetiségi iskolaügy fogyatékosait” (vö. a '69-es anyaggal), és arra sincs utalás, hogyan sajátítják el „az érvényesüléshez elengedhetetlen” szlovák nyelvet, illetve a „továbbtanuláshoz szükséges szlovák szakkifejezéseket” (vö. az '59-es és a '79-es anyaggal). Ezek a kérdések nyilván nem kell, hogy minden időszakban egyformán jelen legyenek a diskurzusokban, hiszen ezek a társadalmi változásokkal együtt alakulnak; ugyanakkor a korábbi időszakokban felvetett problémák felől nézve jól látszik, hogy a '99-es anyag cikkei egy nagyon szűk perspektívából láttatják az eseményeket. Azzal az állítással, hogy „az anyanyelvű oktatás a leghatékonyabb”, és ezáltal „nincs és nem is lehet alternatívája” – nyilván stratégiai okokból –, minden olyan „hang” kívül reked a diskurzuson, amely a kérdést más szemszögből közelíti meg vagy annak más aspektusát veti föl. (I. pl. a szlovák nyelv elsajátításának a kérdését, amely ma sem megoldott, és 1999-ben sem volt az –erről I. Misad 2007).¹⁷

A kétnyelvűség kérdése szinte nem jelenik meg önálló témaként (ha mégis, akkor csak utalásszerűen), viszont egy nagyobb nyelvpolitikai diskurzus részeként, a kétnyelvű bizonyítványok elfogadása kapcsán, aránylag sokszor találkozhatunk vele (a téma áttekintéséhez I. Simon 2002, 37–39. p.). A cikkek végigkövetik az összes történet, amely a parlamentben lezajlott, és sok esetben közlik a politikusok és szakértők véleményét is a törvényhozási folyamat aktuális állásáról. Hasonló a helyzet a kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadásával (erről I. Lanstyák 1999; vö. Simon 2002, 35–37. p.). Pártelnököket és -tagokat, szervezetek képviselőit és szakértőket szólaltatnak meg a törvény kapcsán. Hangot kapnak a kisebbségek képviselői, a „nagy pártok” vezetői és a „nacionalista ellentábor” is. Ezeknek a véleményeknek a bemutatása nem tartozik szorosan a tanulmány témájához, de egy általános észrevétel erejéig mégis érdemes itt megállni. Feltűnő ugyanis, hogy a „többség vs. kisebbség” szembenállás milyen erőteljesen jelen van az egyes hozzászólások háttérében. A cikkekből úgy tűnik, mintha a kisebbség és többség érdekei – a dolog természetéből következően – sehogyan sem lennének összeegyeztethetőek, és a korábbi évek anyagában hangsúlyozott internacionalista baráti együttműködés elvei ebben az időszakban végleg eltűnnének. A „közös nyelvet” beszélő társadalom különálló táborokra szakad. A „nacionalista tábor” diskurzusában a jogok egy egységes halmazként jelennek meg, amelyből ha a kisebbségek is kapnak, akkor az a többség jogai közül fog hiányozni. A „liberális tábor” diskurzusában ezzel szemben egy olyan törvény igénye jelenik meg, amely „védi az állam és a kisebbségek jogait is” (kiemelések tőlem). A két fél eltérő érdekei ugyanakkor egyforma „logika” mentén szerveződnek, és végső soron mindkét oldal a kisebbség-többség szembenállást teremti újra (vö. Duchêne 2008, 8. p.). Ennek háttérében legalább

16 Egy kivételt találtam az Új Szó január 8-i számának műsormellékletében. A VTV műsorai között szerepel egy ilyen nevű program: *A szlovák nyelv. A szlovák nyelvoktatás új módszerei* – tartalmát viszont nem ismerem.

17 A diskurzus szűk perspektíváját mutatja az is, mikor az anyanyelvi oktatás szüntelen hangsúlyozása mellett pozitív példaként említik, hogy egy köztisztelőben álló személy annak ellenére, hogy sem ő, sem felesége nem tud magyarul, mindkét gyermekét magyar óvodába íratta az idegen nyelv megtanulása végett, és mert az intézmény „nagyon magas színvonalú”.

három előfeltevés húzódik: (1) az „állam ügye” és a „kisebbségek ügye” két különböző dolog; (2) mivel az állam a fölérendelt szerv, a kisebbségi ügyeket is „neki kell megoldania” (vö. Dolník 2012, 276. p.); (3) ezek megoldása pedig törvények elfogadásával lehetséges (az ilyen megközelítés részletes kritikájához l. Lanstyák 2015, Sebők 2015).

3.3. Részösszefoglalás

Az egyes időszakok anyagának részletes áttekintése után érdemes röviden összefoglalni, hogy mi történt a címben vezérfonalul választott három fogalommal – az egységgel, sokféleséggel és a kétnyelvűséggel – ez idő alatt, pontosabban, hogy milyen változásokon mentek ezek keresztül a különböző évtizedek diskurzusaiban.

Ha az egység fogalmát nézzük, akkor az látszik, hogy ez kezdetben a szocialista és internacionalista ideológia egyik alapkövének számított. Azt jelentette, hogy bármennyire is sokféle vagy soknyelvű nép él egy irányítás alatt, mindenkit összeköt a „közös cél” – a szocializmus építése. A '69-es anyagot ez az ideológia még ugyan áthatja, ám inkább csak mintegy előfeltevésként jelenik meg szűkebb, csehszlovák vonatkozásban. Ezen belül a kétnyelvűség kérdéseire nyújt kiindulópontot: eszerint a kisebbségek többségi nemzetbe való integrálódása állami szinten, párhuzamban áll a kis népek nagyobb egységbe, a szocialista táborba való integrálódásával. A sokféleség tehát állami szinten „kétféleségre” szűkül: a szlovák-magyar viszonyra. A két nyelv „együttélése” nyelvi kérdései azonban gyorsan háttérbe szorulnak, és később már csak elszórtan találunk rá említést. A '79-es anyagban a cikkek nem is két nyelvre, hanem inkább csak a magyarra helyezik a hangsúlyt. A magyaron belül pedig főleg az anyanyelv szerepe tematizálódik. A '89-es anyagban ez tovább folytatódik, a '99-esben viszont a perspektíva még tovább szűkül, és a beiratkozások fókuszán keresztül jelentkezik – noha, mint említettem, ez egyértelműen a kiválasztott időszakokkal magyarázható. Összességében viszont egy olyasféle folyamat rajzolódik ki mindebből, hogy az újság lapjain a fokozatosan szűkült le a figyelem az elvont „nemzetköziség” felől a (cseh)szlovákiai magyarok mindennapjait közvetlenül érintő nyelvi kérdésekre.

4. A „helyes nyelv” keresése

Bár a nyelvről alkotott képet egészében nem lehet függetleníteni az előző fejezetben leírtaktól, mégis érdemesnek tartottam elkülöníteni azokat a cikkeket, amelyek a fentebbiektől eltérően nem *nyelvvél kapcsolatos* dolgokról szólnak (mint pl. a kétnyelvűségről, a tanítás nyelvéről stb.), hanem *magáról a nyelvről* állítanak valamit. Ebben a fejezetben ezért hátrahagyom azokat a kérdéseket, amelyek például a „közös nyelvet” vagy a nyelvtanítást érintik, és elsősorban arra fogom keresni a választ, hogy az újság cikkei milyen képet festenek „a” nyelvről, és mik ennek a metanyelvnek a jellemzői.

A találatok alapján a metanyelv kategórián belül két fő csoportot kell elkülöníteni. Az egyikbe azokat a metanyelvi megjegyzéseket fogom sorolni, amelyek egyfajta hallgatólagos tudáson alapulnak, és a legtöbb ember nagyjából egyformán magától értetődőnek vesz, miközben a nyelvről mond valamit (*shared folk knowledge about language*; l. Preston 2004, 87. p.; vö. Szabó 2012, 85. p.). A másik csoportba pedig azokat a cikkeket fogom sorolni, amelyek nemcsak, hogy a nyelvről szólnak, hanem egyben valami-

lyen nyelven belüli változás elérésére irányulnak, azaz a nyelvalakítás – itt: főleg a nyelvművelés – témakörébe tartoznak (vö. Lanstyák 2014, 9–10. p.).

A két csoport között természetesen átfedéseket találunk. Főleg az első csoportba sorolt megjegyzések közt van sok olyan adat, amely amellett, hogy a nyelvről alkotott közös előfeltevésekről árul el valamit, egyben nyelvalakító célzatú is. Például: mikor az újság szerkesztősege megindokolja, miért nem közölhető egy-egy beküldött vers. És megfordítva: a nyelvművelő cikkek is értelmezhetőek népi vagy *folk* nyelvészeti keretben (l. pl. Domonkosi 2007). Az átfedődésekkel azonban itt nem érdemes bővebben foglalkozni. Nézzük inkább meg a két említett csoportot közelebbről!

4.1. A nyelvről való közös tudás az újság lapjain

Először azt fontos rögzíteni, hogy a nyelvről való közösségi tudás leírása jóval körültekintőbb vizsgálatot igényel, mint amelyet a mostani – nevezzük így: – szondázás lehetővé tesz. Az egyes évek választott időszakokban megjelent lapszámokban kevés olyan megjegyzést találunk, amely erről a tudásról árul el valamit, így nincs elegendő adat arra, hogy általánosabb érvényű következtetéseket vonhassak le. A leírást nem is bontom le évekre, mert azzal olyan képet festenek, mintha az egyes időszakokról tennék megállapításokat. Eközben pedig nem lehetne tudni, hogy nem csak annak a néhány szerzőnek véleményét általánosítom-e, akik az egyes időszakok adott pillanatában publikálási lehetőséghez jutottak.

A felgyűjtött anyag alapján általánosságban annyit mondhatok el, hogy a nyelvvel kapcsolatos közös kiindulópontokban nem látszik jelentős elmozdulás. A nyelv mindvégig valamiféle „szent dologként” jelenik meg, amellyel kapcsolatot létesíteni igazi kihívás. Vannak ugyan erre próbálkozások, például amikor valaki jól-rosszul használja azt, de ezek legtöbbször kudarcba fulladnak. Ez látszik például az újság szerkesztőségének a tanácsaiból, amelyeket azoknak ad, akik náluk szeretnék megjelentetni az írásaikat.

A versek beküldőit arra emlékeztetik, hogy „magyarul különösen nehéz verset írni”. „Magyar nyelven Arany János, Petőfi, Ady, József Attila írtak verseket, és ezekkel nehéz konkurálni, különösen akkor, ha a szerkesztőség rendelkezésére nem áll sok újságpapír”. A versírók tehát jobban teszik, ha többet olvasnak, és újból „átveszik a magyar nyelvtant”. Az ugyanis meglátszik, még a nyelvtani feladványok megoldóinak a válaszaiban is, hogy „bizony keveset olvasnak, és nem a legjobban ismerik anyanyelvüket”. Gyakran még a propagandisták is képtelenek „színesen és meggyőzően, nyelvünk gazdag kincsestárát felhasználva beszélni a szocializmus nagy győzelmeiről és eredményeiről”. Sőt, a „diplomácia nyelve is elavult és hatástalan”. De azért vannak rá kompetens emberek, akik „átfésülik a politikusok nyelvtanilag nem mindig helyes mondatait”. Erre szükség is van, mert „tisztán és egyénien megszólalni »édes« anyanyelvünkön, költőink mély ismerete nélkül, elképzelhetetlen”.

Találunk olyan nyelvtanítási beszámolót is, amelyben azt bizonygatja a szerző, hogy „a gyerekekben élnek a nyelvtan alakjai, képesek a differenciálásra, logikusan gondolkodnak a nyelvről, vérükké válik, és tudják őket helyesen alkalmazni a kiejtési, jelentési és helyesírási szabályok szerint is”. Ezt nevezhetjük nyelvérzéknek, amely többek között azt jelenti, hogy „a diák a megtanult ragozási mintákat helyesen, minden nehézség nélkül alkalmazni tudja az összes szavakra, és egy szótöbbről a szóképzés

tanult módjainak ismerete alapján, nehézség nélkül, szavak egész sorát képes képezni, a ragozásokat pedig mondatban is tudja alkalmazni”. Úgy látszik tehát, hogy mégsem reménytelen a helyzet. Csak a megfelelő intézményes keret kell a jobb eredményekhez – legfőképp az iskola. Mindemellett azonban egy mindenkit érintő harcra is szükség van: „harcra, nyelvünk tisztaságáért”. Versben éneklük meg például azt, hogy a gyereket „oktatni kell – többek között – tiszta szavakra”; és hogy „ápolni kell” a nyelvet.

Ezek szerint tehát létezik egy „igazi nyelv”, valahol az ideák világában, de a hétköznapi beszélő ennek csak az árnyékát ismeri (vö. Szilágyi 2011 „felhő-nyelv” fogalmával). Kivételt az írók képeznek, akiknek a nyelvi „gazdagsága”, „leleménye” és nyelvük „gazdag csengése” megtestesítheti ezt az ideált. Az hétköznapi beszélő azonban csak akkor kerülhet közelebb az „igazi” nyelvhez, ha nyelvhasználatán intézményes keretek között is dolgozik. Az újság lapjain megjelent novella szereplője mindezt így foglalja össze: „az én nyelvemre még nem került az *igazi* beszéd [...] hát ezért menek most oskolába, hogy ott megtanujam az *igazi* módját annak is” (kiemelések tőlem).

4.2. Nyelvművelő tevékenység az újság lapjain

A nyelvművelő tevékenységgel kapcsolatban – az előző témához hasonlóan – nehéz általános érvényű tendenciákat megfogalmazni. Nemcsak a kevés adat miatt, hanem azért is, mert a kutatás ötven évet érintő időszaka alatt a nyelvművelés sem volt teljesen egységes, és így nem mindig lehet tudni, hogy a talált cikkek szerzői mely irányzat szellemében írták meg a tanácsaikat, emellett pedig az egyes irányzatok elválasztása sem problémamentes.

Sándor Klára *Nyelvművelés és ideológia* (2001) c. írása alapján 1949 és 1999 között a nyelvművelésnek két korszakát különíthetjük el. Az elsőt (a cikkben: ötödiket) összefoglaló néven „kommunista nyelvművelésnek” nevezi a szerző; a kutatást érintő második korszakra pedig „a rendszerváltás utáni nyelvművelés irányzataiként” utal. Az első időszakban a nyelvművelést többször megpróbálták az új társadalmi berendezkedéshez igazítani, és megállapítani a „helyesség” új szempontjait. Az uralkodó irányzatot Sándor „szükségletközpontúnak” nevezi.¹⁸ Az ilyen nyelvművelés legfőbb elve, hogy „meg kell állapítani, mi az, amire a társadalomnak szüksége van, s mi az, amire nincs: amire szüksége van az helyes, amire nincs szüksége, az nem helyes. Szüksége pedig arra van a társadalomnak, ami egységesíti, minden, ami az egységességet veszélyezteti, kifejezetten káros” (Sándor 2001, old. n.). A másik, ún. nyelvközpontú irányzat az előbbivel rokon. A nyelvre helyezi a fő hangsúlyt, és arról dönt, hogy egy szó a nyelv „javát” szolgálja-e vagy sem. A harmadik irányzat „emberközpontú nyelvművelés” néven vált ismertté. Ez a megközelítés szakítani próbál a korábbi elvekkel, és „a minél pontosabb, hatékonyabb kommunikációt szeretné elősegíteni, ehhez a célhoz méri egy-egy nyelvi forma helyességét vagy helytelenségét”. „Ugyanaz a nyelvi elem lehet helyes az egyik kontextusban és helytelen egy másikban” (Sándor 2001, old. n.). Általában tehát elmondhatjuk, hogy az alább jellemzett cikkek háttérében ezek az elvek álltak, de

¹⁸ A pontos oldalszámokra nem tudok hivatkozni, mert a cikk interneten hozzáférhető változával dolgoztam.

ehhez rögtön azt is hozzá kell tenni, hogy az „emberközpontú” vonal – mint azt Sándor Klára leírja – nem nagyon volt hatással a mindennapi nyelvművelői gyakorlatra.

Az 1949-es és 1959-es anyagban a nyelvművelésről nem sok mindent találunk, leszámítva néhány elszórt nyelvre vonatkozó megjegyzést (melyek egy részét az előző fejezetben említettem). Nyelvművelő cikkek először az 1969-es anyagban jelennek meg, innentől kezdve pedig mindegyik évtized anyagában megvannak. A '69-es, '79-es és '89-es cikkeket nem érdemes külön tárgyalni, mert ezekben semmiféle szemléletbeli változást nem vettem észre. Lényegében mindegyik cikk ugyanarra a kérdésre felel (melyet már sok nyelvész, sok helyen, sok formában kritikusan elemzett):¹⁹ hogy hogyan kell magyarul „helyesen” beszélni. A kiindulópont az, hogy létezik egy tökéletes nyelv, amelynek szigorú szabályai vannak. Az ilyen szabályok pedig mindenkit egyformán köteleznek. „Épp úgy a »befutott« író, mint a »kezdő költőt«”. Mégis „igen bőséges a példatár arra, hogy sokan *nem értik* – anyanyelvről lévén szó: nem érzékelik –, [hogy például] valamely szónak, kifejezésnek több jelentése van”, és „szinte *gyanútlanul*” használgják ezeket, „nem ügyelve arra, hogy a megfelelő alakok a *megfelelő* mondatokba kerüljenek”. „Sokan *nem tudják*”, hogy ezek helyett a kifejezések helyett „*mit használ a magyar nyelv*” (kiemelések mindenütt tőlem). Vannak esetek, mikor „nagyon kényelmes” bizonyos szavak használata, „mert nem kell keresnünk a pontosabb megnevezést”, és ez bizony „szinte csábítja a beszélőt, a tollforgatót a felületes nyelvhasználatra”. Aztán ez a „rossz köznyelvi gyakorlat még a jó tollú emberek írásait is megzavarja”. Pedig sokszor nem is kell „nagyfokú tudatos nyelvismeret, hanem csak egy kis ösztönös nyelvérzék” a helyes kifejezésmódhoz.

Azt, hogy mi számít helyesnek, a nyelvművelő cikkekből lehet megtudni. Ezekből derül ki, hogy melyik alaknak „milyen mondatban volna a helye”, és mely szavakat „nem igen használják [a beszélők]”. A cikkek azt is közlik, hogy az egyes szavak „mit jelentenek a magyar nyelvben”, illetve „mely jelentésekben elfogadhatók”; továbbá, hogy melyik „a jobb hangzású, gördülékenyebb és pontosabb” forma; vagy hogy „helyesen hogy kellett volna fogalmazni”.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy mindegyik nyelvművelő cikk arra a kérdésre ad választ, hogy melyik forma a helyes. Változás ezzel kapcsolatban a '99-es anyagban állt be, mikor a nyelvművelő rovatban nyelvi ismeretterjesztő cikkek is megjelentek. Ekkorra már a 90-es évek élénk vitája a nyelvművelés megújításáról jórészt elcsendesedett, és nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvművelés korábbi viszonylagos egysége megszűnt (a vitához l. Kontra–Saly 1998-at). Számos új irányzat jelent meg, amely új alapokon folytatta a nyelvművelést – pl. antropológiai, szociolingvisztikai, kommunikáció-központú irányzatok (l. Sándor 2001), és olyanok is, amelyeket már nem is lehet nyelvművelőnek nevezni (l. pl. a nyelvtervezés- vagy később a nyelvmenedzselés-elméletet). Az Új Szó hasábjain mindez úgy tükröződött, hogy a nyelvművelő rovatban egy időben jelentek meg hagyományos nyelvművelő szemléletű írások, és olyanok, melyek új irányt vettek a szociolingvisztika, a nyelvtervezés és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi ismeretterjesztés felé.²⁰

19 Hogy ki mindenkiről van szó, arról Kis Tamás *A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról* c. folyamatosan frissülő cikkgyűjtő oldala részletes áttekintést nyújt: <http://web.uni-deb.hu/~tkis/index.html>.

20 Köszönöm Lanstyák Istvánnak, hogy felhívta erre a figyelmem.

5. Összegzés

Kutatásommal arra a kérdésre próbáltam meg választ adni, hogy milyen az a kép, amelyet az Új Szó különböző időszakokban a nyelvről közvetít. Azzal az elképzeléssel indítottam a munkát, hogy ha a választott lapszámokból összegyűjtöm az összes nyelvel kapcsolatos megjegyzést, és feltárom ezek közös jellemzőit, akkor egy általános átlátást kapok az emberek nyelvről való gondolkodásáról, illetve ennek változásairól. Ha azonban visszanezünk a főntebbi elemzésre, kiderül, hogy ez eredmények alapján csak nagyon erőltetett választ tudnánk adni erre a kérdésre. Az elemzés nagy része nem egészen erről szól, hiszen nem közvetlenül a nyelvet érintik (l. a 3. fejezetet), azok az eredmények pedig, amelyek közvetlenül a nyelvről alkotott képet mutatják be, tulajdonképpen csak dokumentálják azt, amit eddig is tudtunk – hogy a közgondolkodásban és a nyelvművelésben a „helyes” nyelv problémája központi jelentőségű (l. a 4. fejezetet). Ezek után meg sem próbálok válaszolni az eredetileg fölített kérdésre – hogy milyen az újság metanyelve. Inkább ezt így fogalmazom át: mi következik 502 átnézett lapszám több, mint 1 600 nyelvi vonatkozású hozzászólásának elemzéséből?

A legszembetűnőbb eredmény, hogy annak ellenére, hogy a nyelvről akartam minél több mindent megtudni, majdnem végig kétnyelvűségről, anyanyelvről, sokféleségről, nyelvpolitikáról szóló megjegyzésekkel foglalkoztam. Bár mindegyik fogalom a nyelvel kapcsolatban, és attól elválaszthatatlanul jelent meg, végeredményben nem „tisztán” a nyelvről szóltak. Amikor pedig olyan példákat találtam, amelyek „tisztán” a nyelvel kapcsolatosak (főleg a nyelvművelő cikkekben), úgy tűnt, főleges vállalkozás volt ötven év anyagát átnézni. A '49-es és '59-es anyagban alig volt ilyen adat, a '69-es, '79-es és '89-esben a talált adatok végig ugyanarról szóltak, '99-ben pedig megint csak nem tudtam általánosítani, mert nem nagyon volt mit.

Ha viszont mindezek után még egyszer megkérdezzük, hogy mi következik mindeből, a vártnál sokkal egyszerűbb választ kapunk. Ha igaz, hogy egy újság követni próbálja az emberek igényeit, érdeklődését, akkor az embereket nem nagyon érdeklik a „tisztán” nyelvi kérdések. Az átnézett anyagban ezek szinte csak a nyelvművelőket érdekelték, érintőlegesen pedig az irodalomkritikusokat. Sokkal fontosabbak azok a kérdések, hogy „megéri-e anyanyelven tanulni?”, „kaphatnak-e kétnyelvű bizonyítványt?”, „szabad-e magyarul megszólalni?”, vagy „hogyan érdemes-e angol nyelvtanfolyamra beiratkozni?” stb. Vagyis azok a kérdések, amelyek nemcsak a nyelvről, hanem annak társadalomba ágyazott körülményeiről szólnak. Hiba lenne azonban túl komolyan venni az újság lapjaiból felfejthető valóságot, és ilyen ingatag alapokon hagyni ezt a megállapítást. Hiszen a sajtó mögötti különféle hatalmi érdekekről egy szót sem szóltam. Ez további kutatások részét képezheti. Az viszont a diskurzusnak ebből a bemutatott szeletéből is nyilvánvaló, hogy az egyes nyelvi kérdésekről való beszéd nem választható el az emberek érdeklődésétől, gondolataitól, a sajtó valóságábrázolásától, a társadalmi körülményektől, de még az időtől és a helytől sem. Olyan dolog pedig, hogy „az újság metanyelve” csupán elméletben létezik.

Irodalom

- Bohunická, Alena 2014. *Metaforika činnostného aspektu jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave.
- Bourdieu, Pierre 2014. *Ekonomie jazykové směny*. In uő. *Co se chce říct mluvením*. Ekonomie jazykové směny. Praha, Karolinum, 11–61. p.
- Dolník, Juraj 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava, VEDA.
- Dolník, Juraj 2010. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava, Veda.
- Dolník, Juraj 2012. *Jazyk v perspektíve cudzosti*. In uő. *Sila jazyka*. Bratislava, Kalligram, 225–312. p.
- Domonkosi Ágnes 2007. *Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészet szemléletében*. In Domonkosi Á.–Lanstyák I.–Posgay I. (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Budapest, Tinta, 141–153. p.
- Duchêne, Alexandre 2008. *The protection of linguistic minorities as a field of inquiry*. In uő. *Ideologies across Nations: The Construction of Linguistic Minorities at the United Nations*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 5–42. p.
- Harré, Rom – Gillett, Grant R. 2001. *Diskurz a myseľ: Úvod do diskurzívnej psychológie*. Bratislava, Iris.
- Edwards, Derek – Stokoe, Elizabeth H. 2004. *Discursive psychology, focus group interviews and participants' categories*. *British Journal of Developmental Psychology*. 22. sz. 499–507. p.
- Foucault, Michel 2002/1969. *Archeologie vědění*. Praha, Hermann & synové.
- Gyönyör József 1984/2003. *Feljegyzés néhány hiányosságról, amelyek napjainkban is előfordulnak a 144/1968. számú, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetéről szóló alkotmánytörvény gyakorlati megvalósításában*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. 1. sz. 179–187. p.
- Janics Kálmán 1983. *A romlás évtizede*. *Új Látóhatár*, 34. évf. 3. sz. 330–341. p.
- Jäger, Siegfried – Maier, Florentine 2009. *Theoretical and Methodological Aspects of Foucauldian Critical Discourse Analysis and Dispositive Analysis*. In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 34–61. p.
- Kontra Miklós–Saly Noémi 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris.
- Laihonen, Petteri 2014. *Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia*. In Mikko Laitinen–Anastassia Zabrodszkaja (szerk.): *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main, Peter Lang publishing group, 171–198. p.
- Lanstyák István 1999. *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 2. sz. 75–83. p.
- Lanstyák István–Repiszky Tamás 1991. *Függelék: A csehszlovákiai magyarok jogfosztottságához kapcsolódó események történelmi kronológiája*. In Tóth László (szerk.): *Fábry Zoltán: Üresjárat 1945–1948: Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest–Pozsony, Regio–Madách–Kalligram, 227–243. p.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2015. *Záladné jazykové problémy: čo s nimi?* In S. Ondrejovič–J. Wachtarczyková–L. Satinská (szerk.): *Jazyk v politických, ideologických a interkulturných vzťahoch*. Bratislava, VEDA, 177–193. p.

- Mautner, Gerlinde 2009. Checks and Balances: How Corpus Linguistics can Contribute to CDA. In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 122–143. p.
- Misad Katalin 2007. A szlovák nyelv oktatásának helyzete alap- és középiskoláinkban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 2. sz. 115–126. p.
- Preston, Dennis R. 2004. *Folk metalanguage*. In Jaworski, Adam–Coupland, Nikolas–Galasiński, Darius (szerk.): *Metalinguage. Social and Ideological Perspectives*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 75–101. p.
- Reisigl, Martin–Wodak, Ruth 2009. The Discourse-Historical Approach (DHA). In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 87–121. p.
- Sándor Klára 2001. *Nyelvművelés és ideológia*. Uő. (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*. Szeged, JGYF Kiadó, 153–216. p. <http://web.unideb.hu/~tkis/ideolog.htm>; <http://web.unideb.hu/~tkis/ideolog2.htm> (Utolsó letöltés: 2015. október 26.)
- Sebők Szilárd 2015. Jazykovo-politické problémy ako „záľudné“ problémy. In S. Ondrejovič–J. Wachtarczyková–L. Satinská (szerk.): *Jazyk v politických, ideologických a interkulturálnych vzťahoch*. Pozsony, VEDA, 194–210. p.
- Simon Szabolcs 2002. Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények. In Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 25–52. p.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kiráunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos.” *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Dunaszerdahely, Gramma.
- Szalay Zoltán 2013. A nyelvhasználati jogok története (1918–1968). In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi jogok: A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában I*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 25–40. p.
- Szilágyi N. Sándor 2011. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? In Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelveírás és diakronia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 9–30. p.
- Wodak, Ruth–Meyer, Michael 2009. Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology. In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 1–33. p.

SZILÁRD SEBŐK

CONCEPTS ABOUT LANGUAGE AND LANGUAGE ISSUES IN THE DAILY ÚJ SZÓ BETWEEN 1949 AND 1999

My study presents the results of mapping views about language and language issues in the Hungarian daily Új Szó published in Slovakia. I am attempting to answer the question how language and language issues come up in the newspaper, and how the image of these changed between 1949 and 1999. I divided this time period into ten year periods and collected material from every tenth year. From the material collected this way, I followed the process where the attention in articles was gradually refocused from the “reat socialist camp” on local problems and issues of the Hungarians in (Czecho)Slovakia.